

SERIA DE AUTOR MATEI CĂLINESCU
OPERE. AUTOBIOGRAFICE ȘI LITERARE

Matei Călinescu (15 iunie 1934, București – 24 iunie 2009, Bloomington, Indiana) a fost poet, prozator, eseist, critic și teoretician literar, profesor de literatură comparată. După absolvirea Universității din București, Secția engleză (1957), e angajat corector, apoi redactor la *Gazeta literară*, unde publică articole despre scriitori interbelici moderniști (mulți înfierați oficial) și promovează tinerii scriitori, afirmându-se în anii '60 ca o conștiință critică a generației sale. În 1963 devine asistentul lui Tudor Vianu la Catedra de literatură universală și comparată a Universității din București. În 1973 părăsește România și-și începe cariera universitară la Indiana University din Bloomington ca visiting professor și bursier Fulbright. Lasă în urmă o activitate bogată, care include șapte cărți de critică și istorie literară, trei volume de poezie și un roman (*Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, 1969, încununat în același an cu Premiul pentru proză al Uniunii Scriitorilor din România). Rămâne devotat universității din Bloomington, unde predă la Catedra de literatură comparată (al cărei șef este între 1996 și 1998). Primește bursa Guggenheim (1976–1977) și este fellow la Woodrow Wilson Center (1995–1996). Printre cărțile publicate în limba engleză se numără *Faces of Modernity: Avant-Garde, Decadence, Kitsch*, 1977; *Five Faces of Modernity: Modernism, Avant-Garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism* (ediție revăzută și adăugită, 1987), tradusă în nouă limbi (în română cu titlul *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, 1995; ediția a II-a revăzută și adăugită, 2005), și *Rereading*, 1993 (în versiunea română adăugită, *A citi, a reciti: către o poetică a (re)lecturii*, 2003). După 1989, Matei Călinescu redevine o prezență familiară în peisajul editorial românesc. În 1994 publică, împreună cu Ion Vianu, *Amintiri în dialog*. Urmează *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade: amintiri, lecturi, reflecții* (2002), *Portretul lui M* (2003; în 2008 apare traducerea suedeză a cărții, *En väg genom världen*, în 2009 versiunea engleză, *Matthew's Enigma: A Father's Portrait of His Autistic Son*, iar în 2012 cea spaniolă, *Retrato de M*), *Tu: elegii și invenții* (2004), *Un fel de jurnal (1973–1981)* (2005), *Eugène Ionesco: teme identitare și existențiale* (2006) și *Mateiu I. Caragiale: recitiri* (2007). Editura New York Review Books pregătește publicarea traducerii engleze a romanului său (*The Life and Opinions of Zacharias Lichter*) în seria „Classics”. Din 2016, cărțile lui vor apărea la Editura Humanitas într-o serie de opere care, urmând îndeaproape dorința testamentară a autorului, intenționează să redea, până în 2020, integralitatea scrierilor sale.

MATEI CĂLINESCU

Viața și opiniile
lui Zacharias Lichter

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

*Ființa profeticului o constituie negația:
cunoaștere prin cenușă. După ce au
vorbit, profeții simt cenușa lumii pe
limbă; înțelepciunea lor e gustul cenușii.*

Portret

Mulți dintre cei care au avut prilejul să-l vadă, chiar întâmplător și în treacăt, l-ar putea recunoaște dintr-o descripție cât de sumară: făptura lui ciudată, de o urâțenie neverosimilă, se întipărește până și în memoria oamenilor cu un simț al observației slab dezvoltat, ca una dintre acele amintiri marginale, dar tenace care, multă vreme acoperite de umbră, pot oricând reveni cu proștețimi și precizii uimitoare.

Bântuind de ani de zile, cu silueta lui groasă și strâmbă, străzile și parcurile orașului, atrăgând atenția printr-un aspect mizer, de cerșetor zdrențaros, dar și printr-o purtare insolită și parcă ostentativă, el a sfârșit prin a deveni una din figurile familiare și pitorești a căror absență mai îndelungată ar fi, fără îndoială, remarcată și resimțită, poate chiar cu o anumită nostalgie. Prea puțini știu însă că sub această înfățișare se ascunde personalitatea incandescentă a unuia dintre ultimii coborâtori ai rasei marilor profeți de altădată. De altfel, cercetate mai de aproape, înseși aparențele izbitoare care l-au transformat într-un soi de „personaj“ își pierd în bună măsură caracterul lor pitoresc, sugerând mai degrabă un amestec enigmatic de angelic și de monstruos, capabil să dea naștere, în spiritele mai delicate, unei tulburări înrudite cu anxietatea.

Zacharias Lichter are, după cum spune chiar el, o fizionomie de metafizician și de iluminat iudeo-german de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Dar cu exagerări și îngroșări care o introduc în ordinea grotescului. Fața lui asimetrică și buhăită, împunsă violent de oasele umerilor obrazului, amintește parcă – în rarele ei momente de nemișcare – de hieratismul unei măști totemice, plămădită grosolan și stângaci de mâini care au tremurat de-o teroare sacră. Trebuie spus că printre primele impresii pe care le trezește Zacharias Lichter e deosebit de puternică și aceea de vigoare sălbatică, irepresibilă, datorată, poate, sistemului său pilos foarte dezvoltat, ce se vedește atât în barba neagră, deasă și țepoasă, care-i acoperă chipul, cât și în firele lungi care năpădesc nările nasului său superlativ, încovoiat semitic, sau în încâlcirea sârmoasă a părului de pe piept, ghicită prin deschizătura cămășii cu nasturii rupți. Deși craniul lui imens prezintă o amplă chelie (care prin culoarea închisă și mată dă o impresie de calcinat), de jur împrejururi izbucnesc vâlvății de păr, în neagră răzvrătire.

Ceea ce un observator grăbit ar putea socoti neglijență vestimentară (o prea veche haină decolorată și roasă, pantalonii necălțați și peticiți, cu manșetele destrămate, pantofi scâlțați și arși – salvați parcă dintr-un incendiu – și care au luat, de atâta purtat, forma noduroasă a picioarelor lui) răsfrânge nu atât sărăcia în înțeles social, cât ideea platonice de sărăcie, pe care Lichter se străduiește s-o întrupeze, spre a-și putea simboliza și astfel condiția interioară de profet, atins de flacăra lui Dumnezeu. Pâlpâirea ei perpetuă (pe care o simte uneori mai îndepărtată și palidă, alteori însă apropiată, violentă, orbitoare) pare a explica atât clipitul des și repede al ochilor lui Zacharias Lichter,

cu pleoapele lor în care sunt înfipte gene rare și scurte, bătând în culoarea cenușii, cât și nuanța pământie a pielii lui aspre, tumefiată din loc în loc.

Departate de a privi-o ca pe-o rușine sau ca pe-o neînțeleasă pedeapsă, cum se întâmplă de obicei, Zacharias Lichter se mândrește cu urâtenia lui, semn al elecțiunii divine, care, uneori, spre a ocroti adevărata puritate, o întipărește pe latura ei aparentă cu stigmatele monstruosului („îngerii – spune el – simt din timp în timp nevoia să se ascundă în cloaca monștrilor“).

Pentru cei care-l cunosc, particularitatea cea mai de seamă a lui Zacharias Lichter rămâne – atenuând și uneori ștergând imaginea diformităților lui anatomice – felul de a vorbi: cuvintele îi țâșnesc torențial din gură, însoțite tot timpul de o mimică și de o gesticulație pline de acea vivacitate neliniștitoare pe care o au unii nebuni, atunci când vor neapărat să te convingă de ceva. Motivația e totuși alta în cazul lui Lichter: întreaga lui făptură participă la efortul expresiei, pătrunsă parcă de necesitatea *spunerii*.

Fascinante îi sunt mai ales mâinile, care aruncă în aer, cu repeziciune, semnele unui limbaj vizual misterios; atinse din când în când de teribila flacără a purității divine, umflate de arsura ei, dar niciodată retrase din dogorâtoarea ei zbatere. De altfel, cuvintele rostite de Zacharias Lichter, atitudinile lui (care pot părea uneori scandalos de contradictorii) și, în ultimă instanță, întreaga lui existență nu sunt altceva decât încercarea disperată de a traduce – după cum mărturisește el însuși – ceea ce poate fi tradus omește din experiența apropierii de Dumnezeu: experiență *absurdă*, plină de spaime și de extazuri, destrămând chinuitor ființa, dar numai spre a o reîntregi, într-un ciclu fără sfârșit.

Despre flacără

„Nu demult – le povestea odată Zacharias Lichter câtorva prieteni într-o după-amiază cu lumină dulce, mă îndreptam cu o bucată de pâine în buzunar și cu un borcan de iaurt în mână spre o grădină publică; eram obosit, mi se făcuse foame și abia așteptam să mă așez pe-o bancă și să mănânc. Neatent cum mergeam, n-am observat că la un moment dat asfaltul trotuarului era spart: m-am împiedicat, am căzut, iar borcanul de iaurt s-a făcut țândări și mi-a împroșcat hainele. Parcă spre a spori ridicolul situației, am început să strig și să mă zbat, cuprins de-o inexplicabilă spaimă, ca și cum m-aș fi prăbușit nu pe-o stradă oarecare, ci într-o prăpastie fără fund. Pentru ca scena să fie perfectă, trebuia, fără îndoială, să se găsească câțiva trecători prin preajmă, care să râdă de mine, să mă arate cu degetul, să facă în jurul meu un cerc amuzat. Din prima clipă în care mi-am recăpătat cunoștința – eram încă întins pe trotuar –, am respins cu un fel de încăpățănare furioasă toate argumentele simțului comun care se grăbeau să reconstituie în mintea mea seriile cauzale în al căror punct de încrucișare mă aflam, zăcând în stradă mânjit de iaurt și mai ținând în mână cioburi din borcanul spart. Și deodată mi-am dat seama de ce eram înspăimântat: fusesem doborât de flacără lui Dumnezeu!

Pălpăirea ei mă orbise, apropierea ei mă izbise ca o piatră, vuietul ei mă surzise, dogoarea ei îmi uscaseră gura ca o sete fără margini. Când m-am ridicat, clătînându-mă, oamenii strânși în jurul meu s-au îndepărtat parcă speriați: chipul meu le-a apărut poate ca o mască grotescă, amenințătoare. Nu-mi păsa însă de ei, căci auzeam încă pocnetele teribile ale flăcării lui Dumnezeu zguduind bolta lumii. În ochii mei, brusc, figurile lor începură să se metamorfozeze: pășeam șovăielnic printre oameni cu râțuri de porci, cu capete de vulturi, de broaște, de șobolani. Câțiva copii scoteau niște sunete neverosimil de subțiri din corolele uriașe de crini pe care le aveau în loc de cap. Și, mereu, alte și alte făpturi îmi apăreau: oameni-câini, oameni-țapi, oameni din gura cărora șuierau limbi despicate de șarpe. Și peste toți și toate, zgomotul de infinite prăbușiri al flăcării lui Dumnezeu. Am mers așa un timp nedefinit, până când, cu un gest mecanic, involuntar, mi-am șters sudoarea care-mi scălda fruntea, împăienjenindu-mi ochii; m-a năpădit din nou oboseala, mi-a fost iarăși foame. Oamenii cu capete de animale se făceau tot mai rari, trebuia să umblu mult și numai pe străzile aglomerate ca să mai întâlnesc câte unul. În sfârșit, spre seară, totul a reintrat în obișnuit, viziunile și halucinațiile simbolice s-au șters. Flacăra lui Dumnezeu ardea acum departe, în liniște.“

Despre stadiile spiritualului

Celebrelor stadii ale lui Kierkegaard – esteticul, eticul și religiosul – Zacharias Lichter le substituie ierarhia *circ – nebulnie – perplexitate*. Orice viață spirituală – susține el – se desfășoară, în chip necesar, într-una din aceste categorii existențiale.

Cercul, forma cea mai de jos a spiritualului, exprimă conștiința spectacolului absurd al existenței. Acela care-și dă seama că nu este decât un clown, obligat să joace un rol de o umilitoare vulgaritate, acela care suferă și se revoltă împotriva condiției lui, știind însă că n-o va putea depăși, că toate eforturile lui ar fi inutile, trăiește sub grosolana cupolă de pânză putredă a cercului lumii. Suferința și revolta lui nu se pot manifesta decât prin ironie. În clowneriile lui frenetice, menite să stârnească hohote dezlănțuite, el va implica subiectiv, printr-o ironie dureros de lucidă, întreaga umanitate. Cu cât rolul lui va fi mai exagerat, mai grotesc, cu atât mai intens va încerca să se reprezinte lui însuși ca un simbol al condiției umane. Cercul, ca prim stadiu al spiritualului, înseamnă înainte de orice să te lași posedat de demonul ironiei. Aici totul se parodiază: pateticul face tumbe în rumegușul arenei, plânsul stârnește ecurile râsului și, în același timp, totul devine de o infinită trivialitate. Cu masca lui de făină,

brăzdată de lacrimi false, clovnul intră pe nesimțite într-un tragic de dincolo de contingent și imediat, într-un tragic ontic care ține de esența tăcerii și a singurătății. Lecția finală a circului este, în ordine spirituală, o lecție a incomunicabilului și a inefabilului; ea se dezvăluie, cu toate tâlcurile sale ascunse, doar celor care înțeleg necesitatea de a mânji, înjosi, călca în picioare *comunicarea*.

Toți oamenii sunt clovni – susține Zacharias Lichter –, numai puțini au însă revelația metafizică a acestei condiții. Dintre clovni lucizi, doar puțini au vocația nebuniei în spiritual. (Desigur, nebunia de care vorbește Zacharias Lichter e un concept construit, ca și acela de circ, prin metaforă simbolică, ea întreținând totuși raporturi de o tulburătoare ambiguitate cu alienarea patologică.) Orice formă a conștiinței, fie ea cât de joasă, implică dedublarea: nebunia este unificare. S-ar putea spune că oamenii, cu cât resimt mai acut contradicțiile dureroase ale conștiinței, cu atât au o mai puternică *nostalgie a nebuniei*. Căci numai prin nebunie se poate depăși convenționalismul apăsător al tuturor „limbajelor“, sisteme arbitrare de semne prin care, vrând să comunice, oamenii se integrează mereu în alte structuri străine de ființa lor profundă. Clovni își bat joc de orice limbaj, îl dinamitează prin comic; nebunii pierd sensul de „sistem“ abstract al limbajului, între cuvinte și obiecte se stabilesc relații magice, simbolurile devin realități palpabile încărcate de forță halucinatorie. Nebunia în spiritual implică trăirea mitică, *haosul* mitic. Ea este totodată un protest secret împotriva lumii înstrăinate de spiritual a imediatului și obișnuitului. Nebunii, doar nebunii pot umple de conținut goala noțiune a pateticului. Căci ce poate fi mai patetic decât să trăiești în

sfera adevărului și lumea alienării să te repudieze ca alienat, decât să trăiești în sfera seriosului și lumea ridicolului să te sancționeze prin răs pentru ridicolul tău ?

Nebunii pot cădea, dar numai rareori, în perplexitate. Profetismul, asceza, rugăciunea, chiar marea poezie sunt forme ale nebuniei în spiritual care tind, conștient sau inconștient, spre abisurile perplexității, dar de cele mai multe ori fără să se poată pierde în ele. În perplexitate – afirmă Zacharias Lichter – toate aparențele se risipesc, căci înseși organele cu ajutorul cărora percepem aparențele sensibile ale realului rămân suspendate și paralizate. Din tenebre, din liniște, din vid, din atemporal și aspațial, divinitatea absoarbe spiritul, revelându-i-se prin negație și absență.

O sumară analiză a noțiunilor de *tenebre și liniște* este în măsură să contribuie la lămurirea a ceea ce Zacharias Lichter înțelege prin *perplexitate*. Natura tenebrelor poate fi, după el, sugerată prin referire la tragica infirmitate a orbilor. Oricât de neverosimil ar părea, avem cu toții o anume posibilitate de a reface – desigur însă că doar relativ – experiența celor care nu văd. Orbii – susține Zacharias Lichter – sunt în mod greșit considerați ca fiind cufundați într-un întuneric absolut. Întunericul e în fond o senzație vizuală, presupunând existența aptitudinii de a vedea și doar absența oricărui stimul, adică a luminii. Orbii trăiesc de fapt în tenebre, care ar putea fi reprezentate prin concentrarea atenției asupra a tot ceea ce, într-o clipă dată, se află în afara câmpului vizual. De pildă: stau la fereastră, privesc niște copaci desfrunziți, o succesiune de acoperișuri, cerul de culoarea plumbului. Dar iată că, deodată, printr-un efort mental, îmi pot da

seama și de ceea ce nu intră, în acest moment, în aria mea vizuală, de ceea ce, să zicem, se găsește în spatele meu și nu-l pot nicidecum actualiza în termeni vizuali. Conștiința extravizualului, extinsă până la o conștiință a nonvizualului, poate prilejui o intuiție a tenebrelor, accesibilă – cu un coeficient mai mic sau mai mare de aproximație – orișicui. În perplexitate, tenebrele devin absolute și Dumnezeu însuși plutește în ele. Lucruri similare se pot spune despre esența liniștii, care nu trebuie identificată cu absența sunetului (fenomen auditiv), ci cu tot ceea ce se petrece în afara sferei auditive și este imposibil de reprezentat în termenii auzului. Tăcerea este o experiență a celor care aud, liniștea – o experiență a surzeniei. În perplexitate, liniștea capătă, de asemenea, un caracter absolut și revelatoriu.

Într-un anume sens s-ar putea spune că Zacharias Licher este adeptul tulburătoarei teologii apofatice, conform căreia Dumnezeu nu poate fi cunoscut decât *via negationis*, ca *non-existens*, *non ens*, *nihil*. Numai că, la Zacharias Licher, o astfel de cunoaștere teoretică a divinului nu-și poate afla legitimitatea decât în experiența perplexității, altfel rămânând doar un exercițiu speculativ, ingenios, dar steril.

Din „Poemele“ lui Zacharias Lichter

Un clovn din trompetă cânta:

ta-ra-ra-ta-ra-ra-ta-ra-ra
monștrii se împreună cu îngerii
ca niște imense broaște cu sufletele copiilor
înecați
un cor de adolescenți intonă în aerul de
culoarea ploii
imnul crinilor defoliați
viermi foșniră spre rugurile inaccesibile ale
Extazului
ta-ra-ra-ta-ra-ra din trompetă cânta
clovnul orb în vârstă de mii de ani

Deodată năvala nebunilor ca o inaugurare a
serbărilor Libertății
limba nisipurilor stâncilor și râurilor
limba șerpilor și a șopârlelor cu gușă de aur
se impuse ca limba înțelepciunii universale
din ce în ce mai depărtat se-auzea
acel răgușit și vechi ta-ra-ra-ta-ra-ra
din trompeta clovnului
din ce în ce mai stins corul

Cuprins

Portret	7
Despre flacăra	10
Despre stadiile spiritualului	12
Din „Poemele“ lui Zacharias Licher	16
Despre Cartea lui Iov	18
Despre curaj	21
Despre Imperiul prostiei	24
Cerșetoria	26
Existență și posesiune	28
Cu privire la diavol	34
<i>De amicitia</i>	36
Din „Poemele“ lui Zacharias Licher	
<i>Psalm</i>	40
Despre femei	41
Din revelațiile cerșetoriei	43
Despre copii	48
Despre poezie	51
Responsabilitate și libertate	54
Despre una dintre formele mâniei divine	56
Despre călătorii	59
Din „Poemele“ lui Zacharias Licher	
<i>Cu gura plină de flori</i>	62
Crima „elucidării“	63
Despre sinucidere	66
Despre comoditate	70

Despre limbajul matematic	75
Un poem aruncat de Zacharias Lichter într-un coș de hârtii dintr-o grădină publică și cules de acolo de biograful său	80
Despre bătrâni	81
Despre rostire și scriere	86
Sensul iubirii	92
Evreul rătăcitor	94
Metafizica râsului	96
Legende	98
Despre sfială	104
Iarși despre „elucidare“	109
Semnificația măștii	114
Despre grabă	116
Din „Poemele“ lui Zacharias Lichter	118
Despre boală	119
Despre oglinzi	125
Inocență și culpabilitate	127
Despre răsfăț	131
Despre minciună	134
Elogiul întrebării	136
Despre imaginație	140
Legea morală	148
Din „Poemele“ lui Zacharias Lichter <i>Puncte cardinale</i>	150
Epilog: Zacharias Lichter și biograful său	153